

MATERIALE EPIGRAFICE DESCOOPERITE LA TIBISCUM

Important centru civil și militar roman, *Tibiscum*-ul a lăsat multe dovezi materiale ale unei intense activități dintre cele mai diverse — sociale, economice, politice, militare, artistice — ce s-a desfășurat aici în antichitate.

Descoperirile arheologice întâmplătoare, dar mai ales cele sistematice efectuate prin săpături arheologice în ultimul deceniu, au dus la scoaterea la iveală a unui material de o mare diversitate din toate punctele de vedere, dar și de o importanță documentară foarte mare.

În seria acestor descoperiri se înscriu și cele peste 130 materiale epigrafice pe piatră, ceramică și metal găsite la *Tibiscum*, atât în castru cât și în așezarea civilă (*canabae*) sau în zona acestora. La acestea se adaugă recentele descoperiri de aceeași natură din timpul campaniei arheologice din vara anului 1978.

Cercetările recente, în principal în zona cuprinsă între latura de est a castrului (jumătatea ei nordică) și panta terasei dinspre râul *Timiș* au procurat mai multe materiale epigrafice fragmentare cu caracter diferit. Aceste piese, cu excepția fragmentului de diplomă militară, (nr. 10) au apărut în timpul lărgirii unei secțiuni săpate cu ani în urmă de către prof. M. Moga, conducătorul de atunci al cercetărilor, urmărindu-se acum dezvelirea șanțului de apărare al castrului în această zonă a sa.

Toate inscripțiile, pe piatră, au apărut la o adâncime cuprinsă între 0,60—1,60 m, într-un strat de dărîmătură aparținînd nivelului II, constatată arheologic în această zonă, aparținînd perioadei în care șanțul nemaifiind utilizat, a fost astupat, peste el depunîndu-se stratul de dărîmături căruiua îi aparțineau și descoperirile amintite mai sus.

Diploma militară a fost găsită în absida unei clădiri cu fundația foarte adîncă, la adîncimea de 2,30 m, împreună cu alt material ceramic, de asemenea într-un strat de dărîmături. În urma cercetărilor s-a ajuns la concluzia că spațiul în care a fost descoperit fragmentul de diplomă militară avusese probabil în antichitate destinația unei gropi de „gunoi” (reziduri). Aceasta ar indica faptul că respectivul fragment provine din altă parte.

În continuare sînt prezentate materialele epigrafice mai însemnate, adică acele fragmente cu texte întregibile sau litere identificabile cu precizie:

1. — *Lespede onorifică* (= IDR, III/1, 128; reluată de I. Piso în *ActaMN*, XV, 1978, p. 184—186). Locul denumit „Satul Bătrîn mare“ în comuna Iaz (jud. Caraș-Severin) cu vestigii romane aparținând ruinelor orașului roman *Tibiscum* rămîne să fie un punct important arheologic pentru diferite materiale romane: cărămizi, țigle, monumente funerare litice (con de pin), ceramică etc. Aici s-au descoperit eșalonat în timp fragmentele unei lespezi onorifice (a. 1975 și 1977) aparținând unei plăci de formă rotundă refolosită în antichitate sau mai tîrziu, în scopuri gospodărești. Descoperitorul primelor fragmente, învățătorul Patrachie Puraci, împreună cu Damian Munteanu din Iaz, conștienți de importanța acestui punct arheologic au reușit să recupereze aici în anul 1978 alte cinci fragmente din această inscripție iar în primăvara anului 1979 un al șaselea fragment.

O parte din ultimele fragmente, cîte trei grupate la un loc (Fig. 1), măsurînd 40 × 25 cm, permit reconstituirea unei părți însemnate a cîmpu-

Fig. 1. Fragmente din placa onorifică descoperită la Iaz.
Abb. 1. Widmunginschrift (drei zusammengehörende Bruchstücke); Entdeckungsort Iaz.

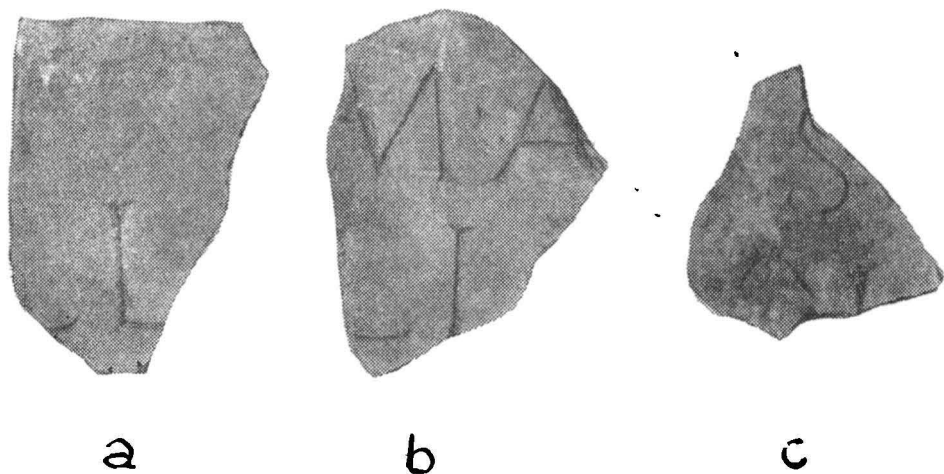

Fig. 2. a—c. Fragmente de la placă onorifică descoperită la Iaz.
Abb. 2 a—c. Andere drei Bruchstücke von der Widmungstafel aus Iaz.

lui inscripției. Un fragment (Fig. 2 a), cu dimensiunile 15×11 , pe care se păstrează marginea inscripției, permite stabilirea primului rând al textului onorar, respectiv numele împăratului *M. Aurelius Antoninus* (Caracalla), prin intermediul cunoscutului guvernator al celor trei Dacii: *L. Marcus Perpetuus*, bine întregit în *ActaMN*, XV, loc. cit. În cazul acesta dedicația a fost lipsită de formula [*pro salute? Imperatoris*] *Caes(aris)*], cum s-a întregit ipotetic r. 1. Cele trei fragmente (Fig. 1), care întregesc rândurile 3—6 ale textului permit unele rectificări de lectură: (Fig. 3)

*M(arco) A[ure]ll[io Ant]on[ino] Pi[o Fe-]
lic[i ? Invicto] Augu[sto]
[L(ucius) M]arius Perpetuu[s Cos Dac III ?]
[de]votus num[i]n[i eius]*

5) [*pe*]r *P(ublium) Ael(ium) C[a?]mp[anium ?]
G e m e l l u m
t r i b u n u m*

Numărul epigrafelor în care un guvernator ridică împăratului o dedicație în numele lui personal este destul de mic în Dacia: CIL, III 862: „Numini Augusti ...“ (Napoca); 1127 „Numinibus Augg(ustorum) ...“; 1439: „Numini et providentiae imperatorum ...“ (Apulum). Se mai remarcă și faptul că tribunul *Gemellus* (poate al cohorței de *sagittarii*) poartă două nume gentilicii de familie: *Aelius Campanius* (?); deasemenea reținem și dublarea literei „L“ de la *Marcus Aurelius Antoninus Pius*, pentru care mai cunoaștem în Dacia unele cazuri: CIL, III 795 (Ilișua); pentru alte exemple, cf. CIL, III p. 2432.

M AVRELLIO ANTONINO P RO FE
 LIC I INVICTO AVGVSTO
 L MARIVS PERPETVVS
 DEVOTVS NVMINI EIVS
 PER P AEL C MP ---
 GEMELL VM ---
 TRIBVNVM ---

Fig. 3. Reconstituirea textului inscripției onorifice IDR, III/1, 126 = ActaMN, XV, 1978, p. 184–186.

Abb. 3. Rekonstruktion des Inschriftentextes IDR, III/1, 126 = ActaMN XV, 1978, S. 184–186.

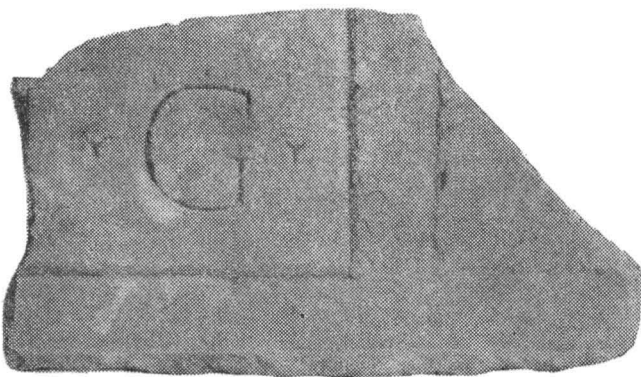

Fig. 4. Fragmente dintr-o inscripție votivă bilingvă(?)
Abb. 4. Bruchstück von einer zweisprachigen Widmungsinschrift(?)

2. — **Placă votivă** (?), din calcar, fragmentară, cu dimensiunile de $26 \times 15 \times 5$ cm, reprezentând mijlocul cîmpului inscripției, împărțit la rîndul său prin două chenare. Din textul votiv (?) care pare să fi fost bilingv, s-a păstrat probabil ultimul rînd, din care se pot distinge doar 2 litere (Fig. 4), aparținînd unei formule sau unor prescurtări: *I* și *G* despărțite de un punct. Atari prescurtări nu se cunosc în epigrafele obișnuite și lipsesc la *litterae singulares* din cadrul *Indicelui* la vol. III *Corpus Inscriptionum Latinarum*.

3. — **Stelă funerară**, calcar din care s-au păstrat două fragmente: a. — unul cu dimensiunile $33 \times 34 \times 13$ cm, litere 6 cm (Fig. 5 a); b. — celălalt evident de la același monument și din același material litic, cu dimensiunile $18 \times 14 \times 13$ cm. Locul textului trunchiat în cadrul inscripției este greu de stabilit, mai ales față de celălalt fragment care reprezintă marginea stîngă a monumentului. În r. 1 se pot distinge literele *ET·VALE* (*E+T* probabil în ligatură) = *Valeria*; r. 2 -- *ET ZAB*, referindu-se fără îndoială la antroponimul palmyrean *Zabdibol*, cunoscut și din inscripția IDR, III/1, nr. 134, din care un fragment se află la Muzeul Caransebeș, iar restul monumentului la Muzeul Banatului Timișoara. Literele *F* și *I* din r. 3, posibil de la *fi[l(iuns)]* sau *fi[l(ii)]*, referindu-se probabil la dedicantul menționat cu un rînd mai sus; din cel de-al doilea fragment (Fig. 5 b) se pot distinge în r. 1 literele *B* și *O*, posibil de la același cognomen *Zabdibol* sau *Borafas*. Semnificația literelor din rîndul următor este greu de deslușit în acest context epigrafic, adică din enumerarea unor persoane aparținînd probabil aceleiași familii. Literele *R* și *V* (eventual *U*) urmate de *A* ar putea fi întregite *VERUNT* de la [*Pos*]uerunt; iar în r. 3, literele *V* (?), *E* și *P* (sau *R*) nu sugerează nici o întregire cu înțeles oît de cît plauzibil. Chiar și fragmentară cu o lectură lacunoasă, stela funerară prezintă o importanță documentară deosebită pentru studiul populației Daciei romane și în special pentru atestarea prezenței unui număr însemnat de elemente palmyrene în marele centru militar

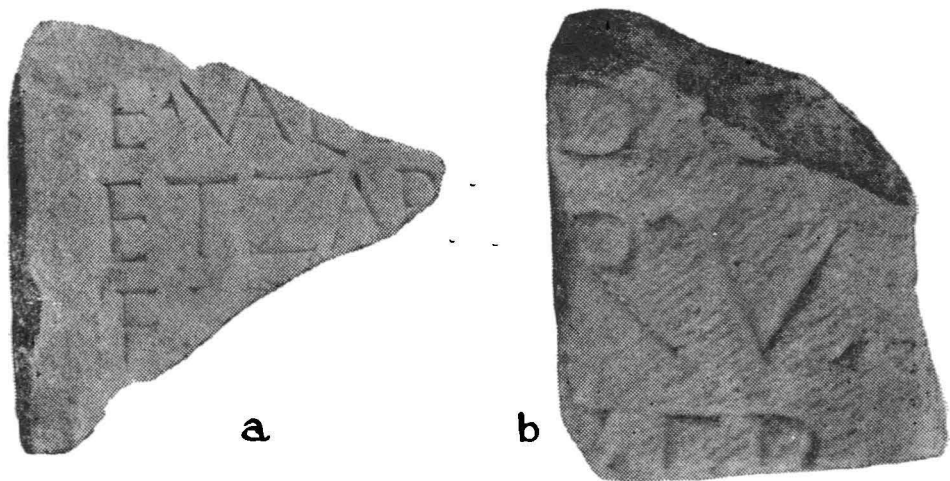

Fig. 5 a–b. Fragmente din inscripția funerară IDR, III/1, 152
 Abb. 5.a–b. Bruchstücke von der Grabinschrift IDR, III/1 152

și civil *Tibiscum*. În afară de exemplul citat, numele *Zabdibol* este cunoscut și din stela funerară IDR, III/1, 152, ca patronimic al romano-palmyreanului *Aelius Borafas*. El este pus la declinarea a II-a latină *Zabdiboli* (față de nominativul *Zabdibol*, declinarea a III-a latină).

O studiere mai atentă a acestui monument, aflat la sfârșitul secolului trecut în parcul conacului de la Jupa și în prezent la Muzeul Național din Budapesta și a celor două fragmente recent descoperite la *Tibiscum*, ne face să presupunem că cele trei piese aparțin la aceeași inscripție (vezi, fig. 6), avându-se în vedere atât grosimea stelei funerare, cât mai ales modul de executare a literelor *Z*, *E* și *L*. Rîndul 5 din stela respectivă se întregeste prin urmare de la sine: *ET VALERIA*, lucru ușor de recunoscut nu numai după marginea rupturii, și după reconstituirea grafică a textului. Rîndul 1 din fragmentul celălalt (Fig. 5 b) ar putea fi întregit prin urmare ori *BO[RAFAS]* sau *[ZABDI]BO[L]*. Tot la acest monument epigrafic aparținea foarte probabil și fragmentul de inscripție (IDR, III/1, 190) care vine să întregască numărul defuncțiilor din familia lui *Aelius Borafas*. Monumentul conție prin urmare, mai degrabă, defuncți din familia lui *Aelius Borafas*, fiul lui *Zabdibol*, care au decedat ca mulți alți coloniști în vîrsta prematură din cauza condițiilor climatice grele, față de țara lor meridională de origine.

4. — **Alt ar funerar**, calcar, dimensiunile 61×50×19 cm, litere înalte de 5 cm, păstrat în formă fragmentară. Numele defunctului care a trăit XXXII sau XXXIII de ani nu s-a păstrat, iar cognomenul celui care ridică monumentul se termină cu literele *ANTVS* (poate vreun *[CRIS]ANTVS*?). În r. 4 se disting literele *-VLO*, foarte probabil *[AVVN-C]VLO* — în limbajul popular latin „bunic” (din care românește *unchi*), adică „... bunicului”. (Fig. 7).

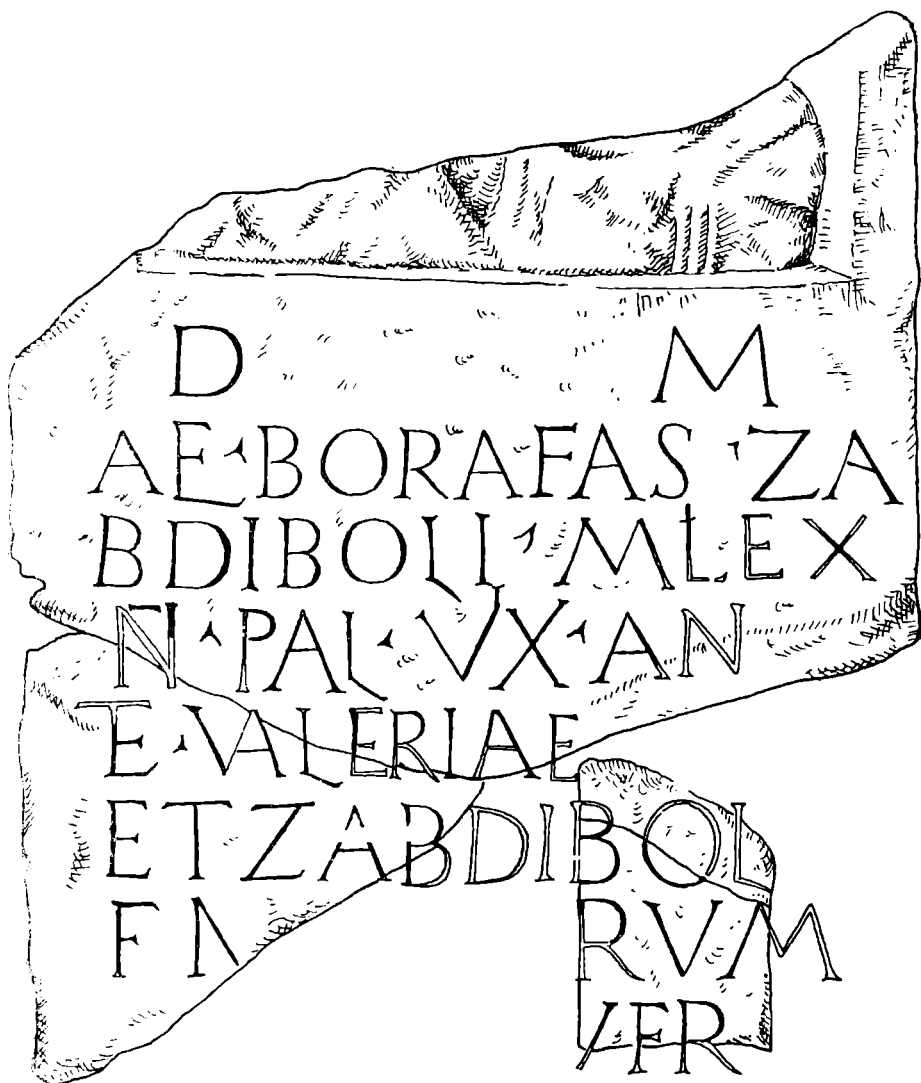

Fig. 6. Reconstruirea parțială a textului inscripției funerare IDR, III/1, 152
 Abb. 6. Teilweise Rekonstruktion der Grabinschrift IDR, III/1, 152

Fig. 7. — Fragment de inscripție funerară
Abb. 7. — Bruchstück von einer Grabinschrift

Fig. 8. Fragmente de inscripție funerară
Abb. 8. Bruchstück von einer Grabinschrift

5. — **Stelă funerară**, calcar, fragmentară; dimensiuni $33 \times 16 \times 7$ cm, litere înalte de 5,5 cm. În r. 1 se menționează vârsta defunctului: *A[N] LX A[n(nis)] LX* (sexaginta), urmat de numele celui care ridică (care se îngrijește de punerea monumentului); r. 3 și 4: *[CL]ODIVS [VA]LENT(inus ?)*; în ultimul formula *B(ene) M(erenti)*; fig. 8;

6. — **Stelă funerară**, calcar, fragmentară, dimensiuni: litere înalte 5,5 cm. În r. 1 se pot distinge cu oarecare dificultate literele *D* și *I* (sau *E*); în r. 2: *POS*, evident de la *pos(uit)* sau mai degrabă *pos(uerunt)* fig. 9;

7. — **Stelă funerară**, calcar, fragmentară; dimensiuni: $33 \times 16 \times 3$, litere înalte de 6 cm, reprezentând ultimele două rînduri ale unei inscripții

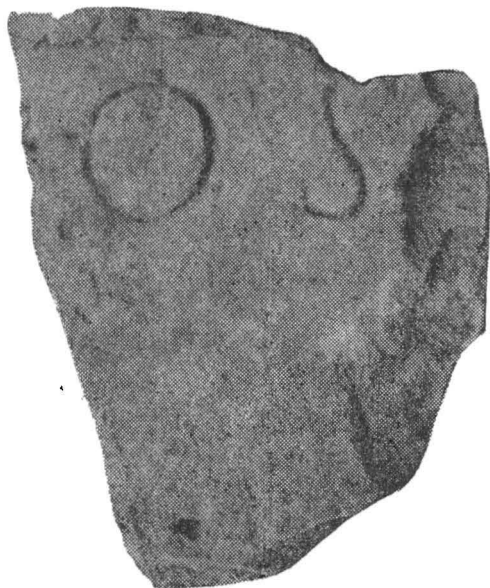

Fig. 9. Fragment de inscripție funerară
Abb. 9. Bruchstück von einer Grabinschrift

Fig. 10. Fragmente de inscripție funerară
Abb. 10. Bruchstück von einer Grabinschrift

de dimensiuni mai mari, apreciind după înălțimea literelor (Fig. 10). În r. 1 se distinge cu ușurință cuvântul FILI[VS], pe când în r. 2 (și ultimul) abia se mai pot recunoaște din cauza coroziunii suprafeței monumentului, începutul formulei [BENEMEREN]TI P[OSVIT] sau P[OSVERVNT].

8. — Diverse fragmente cu litere izolate, dintre care menționăm un singur fragment (exemplar): dimensiuni 12×9×5 cm, cu litera G de 7 cm, executată foarte elegant la marginea cîmpului inscripției prevăzut cu un chenar frumos profilat.

9. — **Stelă funerară** (?), calcar, fragmentară dimensiuni: 8×12×2 cm; litere înalte de 2 cm, reprezentînd foarte probabil ultimele două rînduri dintr-o inscripție palmyreană, probabil bilingvă (Fig. 11). Cîmpul inscripției pare să fi fost delimitat cu un chenar simplu marcat sub forma unei linii. Semnele din r. 1 sînt greu de înțeles datorită rupturii în dreptul mijlocului literelor. În r. 2 s-au păstrat (cităm din scrisoarea colegului Silviu Sanie din Iași): „... patru litere întregi W T R N care alcătuiesc împreună un cuvînt împrumutat din latină *veteranus*... Men-

Fig. 11. Fragmente de inscripție cu scriere palmyreană
 Abb. 11. Bruchstück einer in palmyrenischer Schrift verfaßten Inschrift

Fig. 12. Fragmente de diplomă militară (tabella intus și extrinsecus)
 Abb. 12. Bruchstück des Militärdiploms (I. Tafel: intus und intrinsecus)

țiunea în palmyreană a cuvîntului *veteranus* e încă rară, așa că fragmentul de inscripție este deosebit de valoros". Avînd la dispoziție acest prețios indiciu cu privire la un text fragmentar se poate postula totuși că monumentul funerar a fost pus de către un veteran din cunoscutul *Numerus Palmyrenorum Tibiscensium* sau *Palmyrenis Sagitariis* unui compatriot sau unui membru al familiei sale. Unitatea este cunoscută atît din *DiplD*, VIII, IX; epigrafe ca IDR, III/1, 134, 142, 170, 176, 181 (?), 216 (?), cît și din cărămizile ștampilate (IDR, III/1, 256).

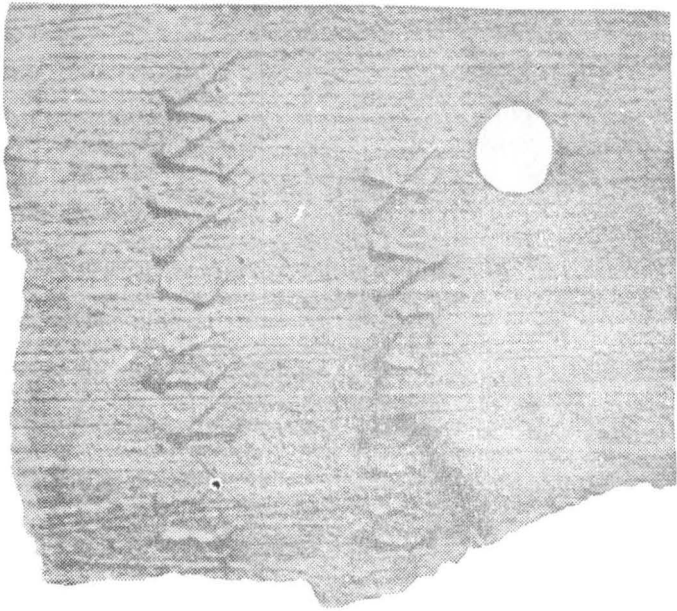
10. — **Diplomă militară**, tabela I, fragment, colțul drept de jos; dimensiuni: 35×30 mm, grosimea 1 mm (lățimea totală, la bază, după reconstituirea textului din ultimele trei rînduri, era de 11—12 cm); din exemplarul *intus* (cu scriere rudimentară) au rămas patru cuvinte (respectiv abrevieri) din textul-lege, pe *extrinsecus*, sfîrșitul ultimelor patru rînduri cu *domus* (sau naționalitate: *origo*) ostașului veteran și formula de încheiere cu verificarea și controlul textului diplomei după originalul decretului imperial (Fig. 12).

Intus tabella I

[et c o n u b(ium) cum uxorib(us) quas tunc] hab(uissent) cum
 [est civit(as) i(i)s data aut cum is quas] post(ea) dux(issent)
 [dumtaxat singuli (etc.)]

Extrinsecus tabella I

[- - - - - f(ilio)] Chalcid(ensi)

Pl. I. Diploma militară de la Tibiscum (fragment)
Taf. I. Militärdiplom aus Tibiscum (Bruchstück)

[Descript(um) et recognit(um) ex tabu]la aerea
 [quae fixa est Romae in] muro post
 [templum Divi Aug(usti) ad Min]ervam.

Numele propriu *CHALCID* este etnico-demotic al ostaşului veteran *Chalcis* în Syria de unde era el originar și unde s-au format în jumătatea a II-a a sec. I al Imperiului, una sau două cohorte auxiliare: *Cohors Chalcidenorum* (cf. W. Wagner, *Disl.*, p. 118), *Cohors I și II Flavia Chalcidenorum*, staționată în Moesia Inferior; ostaşul veteran din Tibiscum nu înseamnă că ar fi aparținut acestei unități staționate în Moesia, ci mai curînd ca „oriental“ era în cercul Palmyrenilor stabiliți la Tibiscum. Diploma lui nu poate să fi aparținut *DiplD XIII* (IDR, I), fragmentară din anul 126, dată pentru Numerus de Palmyreni, ci mai degrabă pare a fi o diplomă dată vreunei cohorte sau *ala* de cavalerie (?) din armata Daciei Superior.

MARIA PETROVSZKY — VOLKER WOLLMANN

RÖMISCHE INSCRIFTEN AUS TIBISCUM

(Zusammenfassung)

Eine größere Zahl als Bruchstück erhaltene Inschriften, ist gelegentlich der 1978 im Römerlager von Tibiscum durchgeführten Ausgrabungen zum Vorschein gekommen. Die Grabungen konzentrierten sich vor allem auf dem nördlichen Abschnitt des Lagers und auf den gegen die Temesch gerichteten Terrassen.

Die oben angeführten Bruchstücke befanden sich in einer Lagerungsschicht, welche in der zweiten Bauphase, als der Befestigungsgraben schon zugestopft war, entstanden ist. Das ebenfalls als Bruchstück erhaltene Militärdiplom wurde in einer römischen Müllgrube unter den Mauern eines absidenförmigen Gebäudes gefunden, was darauf schließen läßt, daß dieses Diplom, einer Garnison zuzuschreiben ist, welche nicht hier ihr Standlager hatte.

Von den neun angeführten Bruchstücken verdienen nr. 1 und 3 hervorgehoben zu werden, welche zweier schon veröffentlichten Inschriften angehören und deren Inhalt zum guten Teil ergänzen. Die Zahl der in palmyrenischer Schrift abgefaßten Inschriften aus Tibiscum ist durch das Bruchstück nr. 9 größer geworden, selbst wenn auch der Zusammenhang mit und zu dem dort angeführten *veteranus* nicht geklärt werden konnte.

Vom Diplom läßt sich bloß der Herkunftsort des Veteranen — *Chalcis* in Syrien — genau ermitteln, wo die *Cohors Chalcidenorum* im I. und II. Jahrhundert u.Z. rekrutiert wurde. Das Diplom ist eher einer *Ala* oder Kohorte aus Dacia Superior als dem in Tibiscum stationierten *Numerus Palmyrenorum* verliehen worden.